

MENEKÜLÉS AZ ISKOLÁTÓL

EZERKILENC SZÁZKILENCVENBEN KÖNYVET jelentettünk meg *Kié az iskola?* címmel (Kozma 1990). Benne azt feszegettük, milyen ellentétes erők között lavíroz egy oktatási intézmény, hogy megfelelhessen a központi erők (a kormányzat és A Párt), valamint a helyi erők (gyerekek és szülők, helyi irányítók és gazdálkodó szervezetek, azaz a „helyi társadalom”) elvárásainak. Az elemzés bemutatta, hogy „szabad” iskola nincs, nem létezik; az iskola szabadsága mindig szabadulás valamitől és/vagy szabadság valamire. A *szabadság* átmeneti állapot tehát – a kötöttségekből, amelyeket már jól ismerünk, egy másik világba, amelynek kötelmeit még nem próbáltuk ki. A *Kié az iskola?* tanulsága az volt, hogy abszolút szabadságról álmodozni hiábavaló. Az iskola (az igazgató, a tantestület) relatív szabadsága abban áll, hogy kiegyensúlyozza az egyik befolyásos csoportot egy másikkal, s ezzel növelje cselekvési terét.

Eufóriától a kijózanodásig

A könyv az 1989–90-es fordulat hajnalán jelent meg; de amit leírtunk benne, annak tapasztalati anyaga és szemlélete az 1980-as évtizedre nyúlt vissza; annak is jobbára a második felére. Az 1980-as évtized a hanyatló Kádár-kor volt, telve a politikai bomlás jeleivel. A rendszerváltozáshoz közeledve a központi hatalom egyre gyöngébb lett – ami egyre nagyobb mozgásszabadságot adott az irányítás és a társadalomszervezés alsóbb szintjeinek. Különös módon a folyamat megrekedt középszinten, mégpedig a megyei pártapparátusoknál.

Ha valaki a magyarországi rendszerváltozásnak ezt a különösségét általánosítani és magyarzni akarta, könnyen juthatott oda, ahová a *Kié az iskola?* szerzője. A szabadság a politikai „falak” folyamatos tágulása, a politikai mozgástér növekedése, ami azon múlik, mekkora bátorsággal megyünk neki ezeknek a falaknak. A falak egyre inkább képzeletbelieknek tűntek, és az egyensúlyozás helyi és központi kötelmek között egyfajta „harmadik utas” oktatáspolitikát alakított ki. Ebben a harmadik utas oktatáspolitikában a szülők kisajátíthatták az iskolát. (Később, egy történeti pillanatra meg is tették pl. az ún. ökumenikus iskolák formájában, amelyeket a helyi hatóságok tartottak fenn, de a szülők igyekeztek megszabni a tanterveket.) Az iskolák öngazgatónak tarthatták magukat: a tantestületek választottak igazgatót (esetleg jóváhagyatták főnntartóikkal, a már említett helyi szervekkel). A lokális társadalmak úgy érezhették, hogy az ország sorsa mindinkább rajtuk múlik; legalábbis ami a helyi gazdaságot és a helyi művelődést illeti.

A rendszerváltozás eufóriájában intézmények sora született. Ezeket az intézményeket – kisebbségieket, felekezetiakat, önkormányzatiakat – hosszabb ideje megfigyelve és végigkísérve, a rendszerváltozásnak ez az eufórikus pillanata különösen szembeűnő (*Kozma & Pataki 2011*). A kultúra és a művelődés egy pillanatra a helyi politikaformálás legfontosabb színterévé lépett elő.

A rendszerváltozásnak ez az eufórikus pillanata azonban valóban csupán egy rövid történeti korszak volt; eredményeit később mind értetlenebbül néztük és viseltük. Annál is inkább, mert a szabadság (a megszabadulás) eufóriája elműlván, az egymásnak ellentmondó szabadságok szövevénye mind kuszábbá vált. Kiderűlt, hogy az 1985-ös oktatási törvény (1985. I. törvény) tele van jelszavakkal, de nem biztosít valóságos jogokat; az irányítás e jelszavak mögé bűjva pártbizottsági „egyeztetésekkel”, kormányrendeletekkel és miniszteri határozatokkal „kézi vezérelhet”. Az intézmények autonómia törekvéseiről kiderűlt, hogy ütközhet a szűlők és a fiatalok politikai törekvéseivel; hogy az „autonóm iskolának” mégis szüksége van fenntartóra, amely viszont korlátozni akarja (tudja is) az intézmény autonómiáját. Kiderűlt, hogy az újonnan alapított helyi intézmények egyre nehezebben illeszkednek az oktatás állami rendszerébe; hogy az elburjánzó oktatásügyi újításokból nemhogy nem kekedik ki valamilyen távlatos oktatáspolitiká, de még tűzoltásra sem alkalmasak.

A kijózanodástól kezdve, ami 1993–95 körül következett be, az önkormányzatiság egyre nehezebben volt kezelhető. Ilyet – hogy az önkormányzatba szervezett helyi társadalmak gondoskodjanak fiatalságuk iskoláztatásáról – a környező országok rendszerében sehol sem találtunk, mégsem hangoztattuk dicsekvően és eléggé. Egy ideig – körülbelűl az Európai Unióhoz való csatlakozásig – még lehetett mondani, hogy ez az oktatás szabadságának záloga, és hogy Magyarország e tekintetben (is) külön úton jár. Ahogy azonban a „nemzetközi struktúrákba” való betagolódásunk előrehaladt, az önkormányzatiság az intézményekért versengő valamennyi erőnek egyre terhesebbé vált. A szűlők érezni kezdték az egyre súlyosabb szegregációt, amelyet az intézmények és a fönntartók közötti versengés (pl. az úgynevezett „szabad iskolaválasztás”) idézett elő (*Forray 2012*). A fönntartók ragaszkodtak ugyan intézményeikhez, de egyre kevésbé tudták saját erőből finanszírozni őket. Az oktatásügyi kormányzat pedig újból és újból szembesűlt azzal, hogy csak névleg gazdája az oktatásügynek – mert sem az intézményeknek nem gazdája, sem a benne folyó munkának (megfelelő felűgyeleti rendszer híján).

Ez nem magyar sajátosság. A birkózás központi kormányzatok és az oktatásügy helyi-terűleti irányítói között mondhatni általános jelenség (*Fiske 2010*). Annýira, hogy még a viszonylag megállapodott irányítási rendszerek (pl. az Egyesűlt Államok) általánosított víziója mögött is fűllelhető (pl. *Hearn & Griswold 1994*). Az alapvető különbség az európai és az angolszász rendszerek alapstruktúrája között máig kitapintható (*Archer & Bajomi 1988*). Ezen belűl azonban decentralizáció és recentralizáció folyamatosan megfigyelhető. Száz-százötven év távlatában ugyanakkor a politikai divatok is jól kivehetők (vö. „politika kölcsönzés”, pl. *Steiner-Khamsi 2004; Halpin & Troyna 1995*). A nemzetállamok kialakulásakor a „korszellem” központosításokat

diktált, s ez elvezetett a totalitárius rezsimekig. E rezsimek bukása óta a politikai divat a decentralizáció lett.

Az egykori eufóriából a 2000-es évek első évtizedére csak a vergődés maradt. Az egymást váltó oktatási kormányzatok egyre kétségbeesettebben keresték egy visszaállamosítás lehetőségét. Próbálkozásaik azonban részben kétharmados törvényekbe ütköztek – a rendszerváltozás euforikus törvényei, pl. az önkormányzati hatásköri törvény (1991. XX.) vagy akár a vallásfelekezetekről szóló törvény (1990. IV.) kétharmados volt –; részben pedig „szerzett” jogokba.

Az, ami 2010 után az oktatásügy „visszaállamosítása”, tulajdonképpen törvényszerűen következett be. Bekövetkezte már csak ezért is új korszakot nyitott a hazai oktatáspolitikai történetében. A szakmai közvélemény, úgy látszik, nem ismerte még föl, hogy nem egyszeri, egyes politikusok és hivatalnokok nevéhez köthető, kimerőszakolt döntésről van szó, hanem valóságos „korszakváltásról”. Komolyan senki sem számíthat tehát arra, hogy egy újabb politikai választással, egy kormányváltással visszacsinálható az oktatásügy ma folyó államosítása; hogy az 1989–90-es euforisztikus döntésekhez még egyszer vissza lehet térni. Nem lehet. Az út előre visz, nem visszafelé; s most az volna a dolgunk, hogy keressük a helyi és a központi politika új egyensúlyait. Azokat az új helyzetben kialakítható kölcsönös függőségeket, amelyekre a *Kié az iskolában* egyszer már rátaláltunk.

Esettanulmányunkkal ehhez az útkereséshez szeretnénk hozzájárulni. Egy alföldi kisváros helyi oktatáspolitikálását tanulmányozva, elsősorban „művelődési városközpontja”, azaz a helyi főiskola süllyedését és újraalesztésének esélyeit kerestük. Amit találtunk, az a mai oktatáspolitikai szövevényes kavargása volt; az egymásnak feszülő erők már-már kibogozhatatlan televénye, amelyben különösen azért nehéz eligazodni, mert egyfajta *szimbolikus beszéd* zavarja a tisztánlátást. Nem is annyira történésekkel, mint inkább *narratívával* találoztunk – narratívumokkal, amelyek nem csak helyettesítették a „valóságot”, hanem legtöbbször önmaguk voltak a helyi valóság: elmondva alakítottak közösségeket és fogalmazták meg a csoportos szándékokat; a vélt vagy valós történések pedig formálták tovább a narratívumokat (vö. *László 2005:62–93,177–184*). Az „evidence based” szakértői attitűd a valóságnak ezen a szintjén nem segít. Mással próbálkoztunk tehát. (A helyi politikák tanulmányozásának lehetőségeiről lásd: *Kozma & Pataki 2011:197–228*.)

A helyét kereső iskola

A mintegy húszezer lakosú alföldi kisváros két, sok képzést nyújtó középiskolával – egy állami és egy történetileg és 1990 óta ismét református – gimnáziummal rendelkezik. (A bonyodalmas történet könnyebb követhetősége érdekében esettanulmányunk terepét Városnak, intézményét pedig Főiskolának írjuk majd.) Az állami, egykori leánygimnáziumban korábban, még a háború előtt indult többféle mezőgazdasági szakképzés (*Emlékkönyv 2010: 11–13*). A háború utáni önálló me-

zőgazdasági technikai képzés is a leánygimnáziumban indult, néhány megalapozó tanfolyamra építve. Szerveződött a tanári kar, és 1954-ben felépült a tizenkét tantermes épület is. Az 1960–61-es tanévtől felsőfokú technikumot szerveztek, és elkezdődött a már érettségizettek beiskolázása is, kezdetben két, később három éves képzési idővel. Az átmenet közel tíz évig tartott, amíg az utolsó levelező technikus hallgatók is leérettségiztek. Lassan kiépült és fokozatosan bővült a felsőfokú technikum feladatköre, ezzel együtt a tanárok – jelentős részben minősített tanárok – létszáma. A gyakorlati oktatás képzési helyei is bővültek (hat különböző tangazdaság és tanműhely állt a Főiskola rendelkezésére a hetvenes évek elején, amelyek jelentős létszámú dolgozóval működtek). A Főiskolán végzett hallgatók száma évente 150–200 főre emelkedett. A Város eddigi iskoláiból, úgy látszott, szervesen emelkedik ki egy mind szakszerűbb mezőgazdasági arculatú Főiskola.

A történet második fölvonása a hetvenes évek elejére datálható. A Főiskola 1972-ben minisztertanácsi rendelettel a Debreceni Agrártudományi Egyetem főiskolai kara lett (*Emlékkönyv 2010:19–39*). Az egyetemi karrá válás megkövetelte a tanárok nyelvismeretének javítását, tudományos előmenetelének támogatását, kutatás-fejlesztési projektek indítását, a nemzetközi kapcsolatok fejlesztését; egyszóval az országos agrár-felsőoktatási hálózatba illeszkedést. A hallgatói létszám – a nappali tagozaton tanulók száma évente 300–500 volt, az 1990-es évek elején még magasabb – persze, jelentősen befolyásolta a Város életét. A diákok többsége diákotthonban lakott, a főiskolai élet a Városban koncentrált, a rendezvényeken a Város lakói is részt vettek. A Főiskola, amelynek „campusa” az egykori „belváros” és „újváros” határán épült ki, fokozatosan vont maga után az egész városközpontot.

1986-ban a Főiskola levált Debrecenről, és odacsatolódott Gödöllőhöz (Gödöllői Agrártudományi Egyetem). A mögöttes események nem világosak. Az idézett intézménytörténet a fejük fölött zajló kormányzati és pártintézkedéseknek tudja be, de az eseményeket, nagyon lojálisan, úgy értelmezi mint „szakmai kiteljesedést” (*Emlékkönyv 2010:40 skk.*). A kívülállónak sokkal inkább úgy tűnik, hogy a két egyetem erőpróbájában a debreceni maradt alul, Gödöllő pedig sikeresen terjesztette ki befolyását az Alföldnek erre a területére, lassan megvalósítva az agrárkormányzat törekvését, hogy a mezőgazdasági felsőoktatást önálló hálózatba szervezzék. A Gödöllői Agrártudományi Egyetem e hálózat legfontosabb intézményévé emelkedett. A sodródás azonban nem állt meg itt.

Az 1999–2000-es évtized fordulóján az új kormányzati elgondolás az ország egyes régióiban egyetemi központokat hozott létre, és ezekbe integrálta az addig önállóságukat féltékenyen őrző agrár-felsőoktatási intézményeket. A Debreceni Agrártudományi Egyetem a Debreceni Egyetem agrárcentrumává vált. A Gödöllői Agrártudományi Egyetem átalakult több karú egyetemmé, nem agrárjellegű karokkal bővülve. Az 1999-ben elfogadott felsőoktatási intézményhálózati törvény (1999. II. törvény) nyomán a Főiskolát főiskolai kari jogállásának megtartásával a Tessedik Sámuel Főiskolához (Békéscsaba központtal) csatolták. Az együttmű-

ködés azonban ebben a szerkezetben nem lehetett zökkenőmentes. Hiszen a versenyutárs agrárintézmény a központ megyéjében működött, a felvételek esetében pedig a megyei érdekek játszottak döntő szerepet.

„A békéscsabai központ osztotta el a jelentkezőket. Rendszeres volt, hogy a hallgató például Mezőtúron akart volna tanulni, mégis Békéscsabára osztották be. A végén az volt a helyzet, hogy Békéscsabán pl. 150 hallgató volt egy évfolyamban, Mezőtúron csak 20.”

A Főiskola történetének harmadik főlvonása talán akkor kezdődött, amikor – a Tessedik-intézmény fölbomlásával – a Főiskola ismét „gazdát” keresni kényszerült. 2006. január 1-jével saját megyeszékhelyének főiskolájához csatolták a már megszokott státuszban: főiskolai karként („fakultás”).

A döntésben nagy szerepet játszott a felsőoktatásért felelős államtitkár, aki néhány éven át a Főiskola tanára is volt, azonban az új helyzetben másutt keresett szövetségest. A megyeszékhely főiskoláját ebben az időszakban jelentős kormányzati támogatással bővítették, új épületszárnyakat, épületeket létesítettek (jelentős részben PPP konstrukcióban). Mire azonban mindez elkészült – az új évezred első évtizedének utolsó harmadában –, országosan is jelentősen csökkent a főiskolai korúak száma, és csökkent a jelentkezés a felsőoktatásba. A csökkenést több tényező is magyarázhatja; kiemelhető közülük az ún. Bologna-rendszerre való átállás, illetve a főiskolai jelentkezések szűkítése-szigorítása. Az eredmény mindenesetre drasztikusnak tűnik. Az évtized második felében ismét 300–400 fő lett a Főiskolán a hallgatói létszám.

A Főiskola sorsát a megyeszékhelyi intézmény szenátusának 2009 végi döntése pecsételte meg. Ennek értelmében megszűntek a fakultások (karok), helyettük intézetek, ezeken belül pedig intézeti tanszékek alakultak ki. Ez a Főiskola már eddig is csak részleges autonómiájának teljes fölszámolását jelentette. A tanárokat újraosztották: a megyeszékhelyi főiskola különböző intézeteibe kerültek, s ha ezt nem vállalták, távozni kényszerültek vagy nyugdíjba vonultak. E döntés értelmében valamennyi szakon, amelyet a Főiskolán oktattak, az elméleti képzést a központba csoportosították át, a Városban csupán a gyakorlati képzés maradt (nem utolsósorban a jelentős tangazdaság miatt). Az oktatási főépület kiürült, ugyanígy a diákotthon is (ma az önkormányzati középiskola diákotthona működik itt). A Főiskolához legalább húsz lakás, épület és hasonló ingatlan tartozott, ezek használatát a legutolsó átszervezés óta a Városhoz került. (Eredetileg a megyeszékhelyi főiskola el akarta adni őket, de ezt sikerült megakadályozni.) A gyakorlólhelyek (tangazdaság) részben a Város, részben a megyeszékhelyi főiskola kezelésébe kerültek. Használatukról – különösen a tangazdaságéról – máig (2012) tart az alkudozás.

A folyamat 2008-ban gyorsult fel, amikor a megyeszékhelyi főiskola vezetése bejelentette valamennyi szak központba történő elhelyezésének tervét, egyszerűbben fogalmazva a Főiskola önállóságának megszüntetését. Erre reagált a tanári kar, amely csaknem teljeskörűen a Debreceni Egyetemhez való (újra)csatlakozást kezdeményezte. A befogadó nyilatkozat azonban nem érkezett meg időben (?), erre hivatkozva a kiválást a szenátus nem tárgyalta. A következő szenátusi ülés elmaradt, és a lejáró mandátumok miatt a szenátus újrválasztása következett. Míg az előző időszakban a szenátus

tagjainak fele képviselte a Város Főiskoláját, az új választások után csak bő harmada. A szenátus tárgyaló bizottságot jelölt a debreceni tárgyalásokhoz – az egyetemmel mégsem lehetett könnyedén elbánni –, alig több mint egy hónap múlva azonban a tárgyalásokat érdemi állásfoglalás nélkül lezárták, a bizottságot pedig felmentették.

A megszűnéshez vezető utat nehéz pontosan rekonstruálni. Az világos, hogy a Főiskola megszüntetése a megyeszékhely érdekében történt, amely adósságát (PPP) nehezen vagy egyáltalán nem volt képes törleszteni, képzési kínálatából hiányzott a mezőgazdaság, viszonylag kevés és egyre kevesebb volt a jelentkező, különösen a jelentős beruházásokat is figyelembe véve. Ezzel szemben erős a politikai érdekérvényesítő képessége, amivel a Város nem tudott versenyezni. Mivel azonban nem erőszakról volt szó, a Város volt főiskolai vezetőinek véleménye szerint az is valószínű, hogy az egyeseket célba vevő csábítások, másokat pedig – például a Főiskola nagy tekintélynek örvendő rektorát – ellehetetlenítő lépések is szerepet játszottak.

De hol maradt a Város? A Főiskolának székhelyéül szolgáló Város – amelynek történetébe mintegy száz év óta belegyökeresedett az agrár-oktatás, sőt amelyből az éppen kinőtt – mindezt szinte tétlenül asszisztálta végig. A Főiskola már elszakadt a Várostól; a Városhoz képzési arculata nem, legföljebb a tangazdasága kötötte. Hogy az önkormányzat kiálljon érte, föl sem merült, holott vezetői közül számosan a Főiskola alumnusai voltak. Az alumnusokat azonban a Főiskola helykeresése és hányattatásai során soha nem szólította meg; jobban bízott az agrárlobbiban, amelyben otthonosabban is mozgott. Az agrárlobbi ütőkártyája épp a tangazdaság lehetett; amelynek birtokában talán vissza lehetne még fordítani a Főiskola megszűnését. Milyen manőverezési tere maradt azonban a Városnak?

Az iskoláját kereső város

Ha késve is eszméltek, a Város hangadó polgárai személyesen vagy kisebb-nagyobb szervezetek tagjaként keresték annak lehetőségét, hogy az elveszített Főiskolát – főépülete máig mementóként áll üresen – újra lehessen indítani. Személyes támogatást egykori hallgatóktól kaptak ugyan, de közös, nyilvános állásfoglalásra nem került sor. Egyesek számára megoldásként kínálkozott a református egyház: a Város hagyományos református központ, egyik gimnáziumát, amely a 16. század első felére tekint vissza, a presbitérium a 19. század végéig tűzön-vízen át megőrizte. De hogy valóban történt-e civil kezdeményezés a Főiskola újra indításáért, vagy csak álmodozás, arról nincsen információnk. Egy történet szerint a református gimnázium kezdeményezett, de kezdeményezése az önkormányzatnál visszhangtalan maradt. Egy másik történet szerint a katolikus egyház szeretett volna olyan iskolahálózatot fölépíteni a Városban, mint amilyen a reformátusoknak van (református „kollégium”: iskolarendszer bölcsődétől gimnáziumon át a szociális otthonig). Egy harmadik történet szerint Orbán Viktor édesapja – aki maga is az egykori felsőfokú technikumban végzett – irányította volna a menyéhez az érdek-

lőddöket segítségért (!). A történetek jelzik, hogy a projektről rengeteg a helyi diskurzus, ám egymással nem minden esetben egyeznek. A történet néhány mozzanata világos – pl. a katolikus egyház bekapcsolódása –, más részletekről azonban eltérő narratívumokat hallottunk. (Néha úgy tűnt, hogy beszélgetőpartnerünk elvesztette a fonalat; máskor az volt az érzésünk, hogy csupán a mese kedvéért kelekítik le az eseményeket.)

Ami tény: valójában a Főiskola egykori tanárai léptek. A Főiskola egyik tanárának sikerült Pokorny Zoltántól segítséget kérnie.

Beszélgetőpartnerünk találkozott a barátjával, aki a XI. kerületi FIDESZ-ben vezető szerepet töltött be (mára – 2012 – meghalt). A szakképzési főosztályvezetőhöz kellett menniük a Nemzetgazdasági Minisztériumba. Kiderült, hogy a főosztályvezető, aki jelenleg (2012) a magyarországi iskolarendszerű szakképzés irányítója, a szegedi Gál Ferenc Hittudományi Főiskolán tanított, mielőtt a minisztériumba hívták. Így került a képbe a szegedi katolikus hittudományi főiskola. Partnerünk ugyan a helyi református egyház presbitere és a református gimnázium igazgatótanácsának tagja. Ez azonban úgy látszik, nem volt akadály a megbízásban.

A szeged-csanádi katolikus egyházmegye oktatási intézménye, a Gál Ferenc Főiskola (a közelmúltban még a „hittudományi” jelző is szerepelt az elnevezésben, ami azonban akadálya lett volna világi szakok indításának) 2011. december 1-jén alapította meg a mezőgazdasági és vidékfejlesztési intézetet. Beszélgetőpartnerünk innen számítja a Főiskola újraindulását (*Dávidházy 2012*). Ehhez persze ismét kellene a tangazdaság, amelyhez – épületein, istállóin kívül – 190 hektár föld tartozik. A tangazdaság eredetileg a Főiskola kezelésében volt. Beszélgetőpartnerünk abban reménykedik, hogy a Vidékfejlesztési Minisztérium közbenjárásával a kezelési jog átkerülhet a Város önkormányzatához. A Főiskola visszavételét azonban könnyebb volt elintézni, mint a tangazdaságét.

A megyeszékhelyi rektor 2012 nyarán nyilvánosság előtt lemondott a tangazdaságról. Azonban legutóbb mégis visszatáncolt, nem adja mégsem. Beszélgetőtársaink szerint a megyeszékhelyi főiskolát nem lehet „csak úgy” megfosztani a tangazdaság kezelési jogától, ha nem akarja adni. De tán segít a Gál Ferenc Főiskola (a katolikus egyház), vagy az Orbán-család.

A Gál Ferenc Főiskola vidékfejlesztési intézete a közelmúltig a városházán működött. Jelenleg (2012 ősz) a járási hivatal megszervezése miatt a Főiskola kollégiumi épületébe költöztek át. Az intézet a Főiskola egykori tanárait fogja össze; mindazokat, akik újra indítanák a régi Főiskolát. Szerintük lépésről-lépésre így lehetne visszahódítani egy mezőgazdasági arculatú szakképzést (a Főiskola eredeti profilja az agrárgépészet volt) (*Vékony 2012; Műszaki felsőoktatás... 2012; Bodor 2012*).

Ebben azonban, úgy tűnik, különböznek az álláspontok. A fiatalabbak ugyanis a hagyományos agrárképzés visszaállítása helyett valami újat szeretnének, és ezt egy „társasági innovációs központban” látják. Diplomatikusan úgy fogalmaznak, hogy ez az újrainduló képzés másik szervezeti egysége. Itt már el is indult

a felsőfokú oktatás, egy akkreditált mesterképzés, állami férőhelyekkel: a „pasztorális szervezetfejlesztő és tanácsadó” MA; a kistérségben működő területfejlesztési tanács, illetve ügynökség munkatársait iskolázta be.

A központ fiatal vezetője büszke erre a programra. Az új Főiskola – amellet, hogy akkreditált felsőfokú képzéseket szeretne – felnőtt- és gyerekprogramokat akar majd szervezni. (A norvég komprehenzív iskola a példa, ahol a városi központban akkreditált felsőfokú képzés, közép- és felsőfokú szakmunkásképzés, sportkör, pszichológiai tanácsadás stb. működik.) Hiszen a szegedi anyaintézmény csak akkor vállalja életben tartásukat, ha „nullszaldóság” (?) tudnak lenni. Ehhez viszont diverzifikált tevékenységeket kell ellátniuk: lehetőleg mindent, amire a térségben szükség van, szükség lehet. (Például a hagyományos kismesterségek oktatását is szeretnék feleleveníteni, a fazekasságot elsősorban, amelyről a Város, alappal-alap-talanul, de még ma is országszerte nevezetes.)

A vidékfejlesztési intézet és az általa összefogott helyi erők legfontosabb támasza az agrárlobbi és a tangazdaság, a térségfejlesztési központ viszont a Gál Ferenc Főiskolára, mögötte pedig a katolikus egyházmegyére támaszkodhat. A katolikus főiskola rektora hangsúlyozza: *nem* a Főiskola helyreállítását – egyfajta történeti igazságszolgáltatást – vállaltak (lásd pl.: *Kozma G. 2012*). A Gál Ferenc Főiskolának – mögötte nem kétségesen az egyházmegyének – nagyobb tervei vannak. Egész képzési hálózatot akar létrehozni az ország déli térségében, amelyet katolikus képzési központok alkotnának, és amelynek egy-egy pontja már ma is kialakult, illetve kialakulóban van. Nem hagyományos főiskolákat akarnak; ilyenből már túl sok is van az országban. Ehelyett olyan közösségi képzési központokat képzelnek el, amelyekben közoktatás és felsőoktatás, szakképzés és felnőttképzés egyaránt helyet kap majd.

A város tulajdonában lévő gimnázium átvételéről is szó volt. Ez jó ideig az adósságok és személyzeti problémák miatt függőben maradt. A polgármester szerint a tantestületet olyan mértékben bővítették, amit semmi sem indokol. Így a gimnáziumot fenntartani nem tudják, egyszerűen nincsen elég pénzük. A pazarló gazdálkodás példájaként említi, hogy 10–12 létszámmal indítottak és akartak indítani nyelvi tagozatos osztályokat. A Város felajánlotta ezt a gimnáziumot az általános iskolákkal együtt állami fenntartásra; így viszont majd bizonyára számos tanár marad munka nélkül.

Ebben a játszmában országos agrárképzési profil helyreállítása, illetve helyi-térségi képzési központ alapítása között a Város még kivár. Vezetőit személyes szálak fűzik az egykori Főiskolához, közvetlen városi érdekek viszont nem. Ezek az érdekek inkább egy fenntartható felsőoktatáshoz fűzik. Egy olyan felsőoktatáshoz, amely a Város egyfajta gazdasági képzési és közösségi művelődési központja tudna lenni.

Tanulságok

Mint minden történet, ez is hordoz tanulságokat; bár a különböző „üzenetek” más és más hallgatósághoz szólnak. Mi most azt a mondanivalót emeljük ki, amely a

saját kérdésünkre kínál választ. Hogyan történhetett, hogy az önkormányzatok, amelyek a rendszerváltozás korai szakaszában lelkesen és odaadóan támogatták – visszaszerezték, „visszakörzetesítették” (Forray & Kozma 2011:63–84,181–188) – intézményeiket, mára menekülnek tőlük?

A magyarázat erre a különös fordulatra egyszerűbb, mint gondolnánk. És még egyszerűbb, mint ahogyan egykor – a rendszerváltozás hajnalán – szakértők és kutatók, pedagógusok és a véleményformáló értelmiség várták. A fő félelem egykor az volt, hogy a település egykori kiskirályai, a volt párttitkárok (azok talán kevésbé), meg a volt tanácselnökök (ők inkább) szabad kezet kapnak az intézmények, tanárok és szülők fölött, hogy gyötörhessék és megalázhassák őket. Ez a félelem különösen akkor erősödött föl, amikor eldőlt az a harc, amely fél évtizeden át tartotta izgalomban az intézményeket és tanáraikat: hogy tudniillik az iskola a benne dolgozóké lehet-e (iskolai autonómia), vagy a fönntartóké, esetünkben az önkormányzatoké (Önkormányzat és iskola 1991). (Az egyházi fenntartók belépése, az iskolák egyházi át- és visszavétele külön történet; mint ahogy külön történetté váltak az ún. alternatív iskolák is, vö: Pusztaí & Rébay 2005; Liskó & Tomasz 2004.)

A félelem azonban gyorsan eloszlott, miután láthatóvá vált, hogy az önkormányzati intézményfenntartók többsége nem visszaélni akar a hatalmával, hanem sokkal inkább fejleszteni az intézményeit. Annyira, hogy erejükön felüli vállalkozásokba is fogtak. S bár az önkormányzatoknál megmaradó, helyben képződött források évről-évre zsugorodtak a kormányzati elvonások miatt, akár el is adósodtak – többek közt az intézmények megtartása végett. Társulásokba nem szívesen mentek – lásd az ún. „kistérségi társulások” kudarcos történetét –, önálló oktatási intézményeikhez ragaszkodtak (Györgyi 2012).

Vajon miért? Esetünk azt mutatja, hogy az egyik magyarázat – a legfontosabb magyarázat, és ezt hajlamosak vagyunk általánosítani is – a helyi társadalom erőmegoszlásának megbillenése (lásd erről még: Varga 2012). Közelebről az a körülmény, hogy a helyi társadalomban a pedagógusok (főiskolai, középiskolai és általános iskolai tanárok, tanítók, óvónők és az intézmények fönntartásában vagy visszaállításában érdekelt többi szereplő) egyre nagyobb befolyásra tettek szert. Ezt persze nem úgy kell érteni, mintha diktáltak volna; sőt sok esetben saját befolyásuk nem is tudatosult; önálló szereplőként a politikaformálás fórumain nem is léptek föl. Azzal azonban, hogy a helyi társadalomban oly sokan érintettek az oktatásban, a pedagógusok közvetve-közvetlenül szinte blokkolták a polgármesterek döntési körét. Az önkormányzat vezetői általában odáig tudtak és akartak elmenni, hogy az intézményeket, gazdálkodási érvekre hivatkozva, szervezetileg összevonták. S a pedagógusok már az ilyen lépéseket is csak nehezen fogadták el. Vagy sehogy sem, mint azt több más esetünk mutatta. Az intézmények ilyen racionalizálása ugyanis az egyik indítéka annak, hogy maguk az intézmények próbálkoztak rejtve vagy nyíltan más fönntartót keresni. S találták meg a 2000-es évtized fordulóján rendszerint az egyházakat.

A kivételek a szakmai és a politikai sajtóban viszont beszédtemává váltak. Egy-egy polgármester a mondott időszakban rászánta magát, hogy bezárasson intézményeket – de még ekkor is szakmai érvekre hivatkozva; pl. szegregáció megszüntetése, az intézmények megközelíthetősége stb. Ami világosan mutatja, a hazai pedagógustársadalom érdekérvényesítésének eddig nem vagy nem eléggé realizált erejét. (Vö: *Tóthné é. n.*)

A menekülés az iskolától – ez az egyik tanulság. A másik tanulság a „művelődési városközpont” kulcsszerepe a város életképességében. Esettanulmányunkból az nem rajzolódott ki – amit pedig várhattunk volna –, hogy van alternatív stratégiája a városmenedzselésnek és fejlesztésnek: a beruházás az „emberi tőkébe”. Azaz, hogy létezik és életképes volna az a fejlesztés is, amely, ha már gazdasági beruházása nincs, vagy csak igen gyöngén, a település oktatásfejlesztésével próbálna kitörni stagnáló, elszigetelt helyzetéből. (Lásd erről: *Forray & Kozma 2011:7–16.*) (Hasonló alternatív stratégia lehet a közigazgatásban vagy a turizmusban elfoglalt pozíció. A települések egyre szélesebb köre ismerte föl a fesztiválok, vásárok, megemlékezések fontosságát. Vö: *Szabó 2012.*) Mégsem mondhatjuk, hogy egy „kun baba”, ahogy elnevezték, a Város határában bármiféle rejtett vagy fölsímt stratégiaiát képezne; a helyi vásár már inkább, bár igazán az sem. Az viszont minden beszélgetésünkben fölmerült – kocsmától a polgármesteri hivatalig és az idegenforgalmi irodától a bútorigipari vállalatig –, hogy mennyire hiányzik a *helyi Főiskola*.

A város vezetői vagy pedagógusok voltak – tanárok maguk is, vagy pedagógusok házastársai –, vagy pedig a Főiskola alumnusai. Nem baj, hogy nem az agráriumban dolgoznak ma már (hanem pl. a polgármesteri hivatalban), a fő, hogy így-úgy megtapasztalták a Főiskola hiányát. A Főiskola, mondták, a helyi „városszépítő” intézményi háttere volt; a helyi közélet éltetője (diákok és tanáraik a csónakházban, a strandon). A Főiskola éltette az intézménytől már „kiprivatizált” fogadót és vendégházat (a vendégtanárok hiánya a privatizátor zsebére megy). A feleségek egykor a Főiskola büfét vagy idegennyelvi központját üzemeltették – most munkanélküliek vagy kényszerfoglalkoztatottak. Aminek sem a feleség, sem, kényszerfoglalkoztatója, a férj nem igazán örül. És így tovább. Szó sincs itt a „művelődés” olyan magasztos elgondolásáról, amellyel egykor magunk is belevágtunk a „művelődési városközpontok” területi megvalósíthatóságába (*Forray & Kozma 2011:17–32*). Egyszerű, földhöz ragadt hozadéka volt a Főiskolának. S most nincs. (Hasonlóan ehhez lásd: *Engler 2012.*)

A harmadik tanulság a központosítás kényszere, folyamata és következményei. Ezt a tanulságot vizsgálódásunk jelen szakaszában még nem tudjuk a maga teljességében megfogalmazni; hiszen az oktatásügy recentralizálása inkább csak félelemkeltő (vagy vágyott) jövőkép, semmint valóság és tapasztalat. Amiről vizsgálódásunk jelenlegi szakaszán már beszélhetünk, az a recentralizáció szükségessége és a hozzá fűződő elvárások. Illetve az a szabadságkör, a politikai aréna újra fölosztása, amelyet a recentralizáció várhatóan kivált.

Az utóbbi láthatóan a legfontosabb. A központosítás – ahogy ma a vizsgált terepről látszik – egy dolgot biztosan eredményez: újra felosztja a politizálás mozgásterét.

Vagy, hogy egykori könyvünk megfogalmazásával éljünk: újra kérdésessé teszi, kié is az iskola. Azok, akik a központosítástól tartanak – elsősorban a pedagógusok, valamint a helyi társadalom hozzájuk kötődő széles körei –, jogos vagy alaptalan félelmükben szem elől tévesztik ezt a perspektívát. A központosítás azonban – már most láthatóan – újabb „kiskapukat” nyit meg a manőverezések előtt; és hogy még milyeneket fog megnyitni, csak a következő évek eseményeiből derül ki.

Az egyik kiskapu már most nyitva áll. A központosítás a Városban várhatóan egyet jelent egy új igazgatási hivatal megjelenésével és egy új vezetővel, aki új szereplő az oktatáspolitikai „aréna”ban. Függőségei még csak a törvényben és a kapcsolódó alacsonyabb szintű jogszabályokban vannak tisztázva, valóságos mozgásterét majd csak a gyakorlat alakítja ki. Aminthogy a következő évek gyakorlata fogja kialakítani azt a viszonyt is, amelyet három oktatáspolitikai aktor: a polgármester, a tankerületi főigazgató, valamint a helyi tanári kar alakít ki.

A másik „kiskaput” az egyházak jelentik, amelyeknek a helyi mozgásait kevésbé köti meg a recentralizáció. Azt, hogy újabb helyi szereplőkként miképp ékelődnek be az önkormányzat és a kormányzat játszmájába, ma még csak valószínűsíteni lehetne, de azt is csak a becslések szintjén. Annyi már most látható, hogy – a kívülálló vizsgálódók meglepetésére – az egyházi fenntartók valószínűleg együtt mozognak, sőt az is lehet, hogy egymással „háttéralkukat” kötnek. Ezzel segítve is, akadályozva is az önkormányzat (a polgármester) manőverezési lehetőségét.

Végsgő gyanánt visszatérünk oda, ahonnan indultunk. Az önkormányzatiságtól az oktatásügy központosításáig vivő út – bárhogy értékeljük is, jónak vagy rossznak, mint beszélgetőpartnereink egyike-másika tette – nem végállomás, hanem csak átmeneti megálló. Ne gondolja egyik fél se – se az önkormányzatiság, se a központosítás hívei –, hogy valamifajta visszatérést jelentene. Nem az. Sokkal inkább az út újabb állomása, ahonnan nem visszatekinteni kell (már annak, aki politikát csinál), hanem előre. Vizsgálódásunkból világossá vált, hogy az egykori pártállami irányítás – jóllehet 1973 óta az sem volt töretlen, 1985 óta pedig bomlófélben volt – többé nem fog visszatérni. Akiket harminc-negyven évvel ezelőtt így lehetett irányítani, ma már nem szereplői sem a helyi, sem az országos politikának. A helyi társadalom átformálódott, vezetői változtak, tapasztalataik más-milyenek, környezetük is átalakult. Lehet szeretni a központosítást vagy szurkolni a helyi társadalomnak (mi alig titkoltan ez utóbbit tesszük), de sem kényszerű epizódnak, sem rosszindulatú politikának fölfogni nem lehet. Inkább látszik kikerülhetetlen fejleménynek, amelynek föltételei között érdemes újra fogalmazni azt, hogy „kié az iskola”.

FORRAY R. KATALIN & KOZMA TAMÁS

IRODALOM

1971. évi I. törvény a tanácsokról. In: *Ezer év törvényei*. Budapest, CompLex Kiadó.
1985. évi I. törvény az oktatásról. In: *Ezer év törvényei*. Budapest, CompLex Kiadó.
1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról. In: *Ezer év törvényei*. Budapest, CompLex Kiadó.
1991. évi XX. törvény a helyi önkormányzatok... feladat- és hatásköréről. In: *Ezer év törvényei*. Budapest, CompLex Kiadó.
1999. évi LII. törvény a felsőoktatási intézményhálózat átalakításáról. In: *Ezer év törvényei*. Budapest, CompLex Kiadó.
2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről. In: *Ezer év törvényei*. Budapest, CompLex Kiadó.
- ARCHER M. S. & BAJOMI I. (1988) *Az oktatási rendszerek expanziója*. Budapest, Oktatáskutató Intézet. Iskolamester, 4.
- BODOR M. (2012) Összefogással újra az agrár- és vidékfejlesztési szakemberképzés fellegvára lehet Mezőtúr. *Mezőtúr és Vidéke*, november 28.
- DÁVIDHÁZY G. (2012) *Naprakész helyzetjelentés a mezőtúri főiskoláról*. Mezőtúr és Vidéke.
- EMLÉKKÖNYV (2010) *A mezőtúri felsőoktatás fél évszázada, 1960–2010*. Mezőtúr, Szolnoki Főiskola kiadványa.
- ENGLER Á. (et al) (2012) A felsőoktatás tömegesedése, különös tekintettel a nem nappali tagozatos hallgatókra a Bihar-Bihar tanulórégióban, 1990–2010. *Hungarian Educational Research Journal*, No. 2.
- FISKE E. B. (2010) *Decentralization of Education: Politics and Consensus*. Washington DC, World Bank.
- FORRAY R. K. (2012) The situation of the Roma/Gypsy communities in Hungary. *Hungarian Educational Research Journal*, No. 2.
- FORRAY R. K. & KOZMA T. (2011) *Az iskola térben, időben*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- GYÖRGYI Z. (2012) *Oktatáspolitikai mozgástér a kis településeken*. In: ORSÓS ANNA & TRENDL FANNI (eds) *Útjelzők*. Pécs, PTEBTK. pp. 109–116.
- HALPIN D. & TROYNA, B. (1995) The politics of education policy borrowing. *Comparative Education*, No. 3. pp. 303–311.
- HEARN J. C. & GRISWOLD C. P. (1994) State-level centralization and policy innovation in US post-secondary education. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, No. 2. pp. 161–190.
- KOZMA G. (2012) Egyházi műszaki felsőoktatás és vidékfejlesztés Mezőtúron. *Toronyiránt*, április 6.
- KOZMA T. (1990) *Kié az iskola?* Budapest, Educatio Kiadó.
- KOZMA T. & PATAKI GY. (eds) (2011) *Kisebbségi felsőoktatás és a Bologna-folyamat*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- KOZMA T. (2009) Kié a rendszerváltás? *Educatio*, No. 4. pp. 423–35.
- LÁSZLÓ J. (2005) *A történetek tudománya*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- LISKÓ I. & TOMASZ G. (eds) (2004) Alternatív oktatás. *Educatio*, No. 1. pp. 3–192. (Tematikus szám.)
- MEYER J. W. (et al) (1985) *Bureaucratization without Centralisation*. Palo Alto, Institute for Research on Educational Finance and Governance.
- MILES, R., (et al) (1987) Organization strategy, structure, and process. Strategies with human resource management practices. *Academy of Management Review*, No. 3. pp. 54–62.; *Academy of Management Executive*, No. 1. pp. 207–219.
- MŰSZAKI FELSŐOKTATÁS ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS MEZŐTÚRON (2012) *Östermelő*, No. 2. p. 18.
- ÖNKORMÁNYZAT ÉS ISKOLA (1991) *Az Oktatáskutató Intézet V. országos konferenciájának jegyzőkönyve*. Budapest, Oktatáskutató Intézet. (Kutatás Közben 151.)
- PUSZTAI G. & RÉBAY M. (eds) (2005) Egyházak és oktatás. *Educatio*, No. 3. pp. 463–700. (Tematikus szám.)
- STEINER-KHAMSI G. (ed) (2004) *The Global Politics of Educational Borrowing and Lending*. New York, London, Columbia University.
- SZABÓ J. Z. (2012) *Kulturális fesztiválok mint a művelődés új formái*. (PhD disszertáció.) Debreceni Egyetem.
- TÓTHNÉ KECSKEMÉTI K. (é.n.) A hódmezővásárhelyi modell. (Kézirat).
- VÉKONY E. (2012) *Ismét vizsgáltak a mezőtúri főiskolán*. *Mezőtúr és Vidéke*, No. 5. p. 4.

formákat megkérdőjelező változás történt. 2005-ben megszüntették az *Országos Tantervi Tanácsot* és helyette egy olyan *Oktatásügyi Főtanácsot* (*Haut Conseil de l'Éducation*) hoztak létre, amelynek a tartalmi szabályozással kapcsolatos hatásköre lényesen szűkebb, mint a korábbi testületé volt. Mint a korábban már idézett elemző írta: „Miként az Országos Tantervi Tanács megszüntetése, valamint Gilles de Robien-nek az olvasással, a szókincscsel, a nyelvtannal és a matematikával kapcsolatos körlevelei¹⁷ is mutatják, továbbá az is, hogy megszüntették a történelem és földrajz tárgyaknak az oktatását a líceumok tudományos tagozatának utolsó évfolyamán, a tartalmi reform kérdése immár újra visszakerült a tanfelügyelőkre támaszkodó miniszter és kabinetje kezébe. Ez a helyzet, amelyet egy közelmúltban született parlamenti határozat »zárt körben mozgó« és »kevésbé átlátható« folyamatként jellemezett, egyfelől megmagyarázza azt, hogy miért oly hevesek a tantervekkel kapcsolatos viták, másfelől óhatatlanul oda vezet majd, hogy újra a politika napirendjére kell majd tűzni egy olyan eljárásrend megalkotását, amely a tantervek kidolgozásának folyamatát szabályozza”. (*Clément 2012:106–107.*) Az imént idézett bekezdés utolsó mondatában foglalt „jóslat” valóra válására nem sokat kellett várni. A *Nicolas Sarközy* választási vereségét követően beiktatott új szocialista kormány oktatási minisztere, *Vincent Peillon* a tartalmi szabályozás átláthatósága iránti igényt érzékelve egy 2012 júliusi vitaműsorban így fogalmazott: „Az ősszel megalkotandó oktatási kerettörvényben le kell írni azt, hogy Franciaország miként alkotja meg a tanterveit...”¹⁸

BAJOMI IVÁN

IRODALOM

- BAJOMI IVÁN (1981) Termelésztrájk a Lip órágyárban. *Mozgó Világ*, No. 9. pp. 34–50.
- BAJOMI IVÁN (1988) A franciaországi helyi oktatáspolitikai küzdelmek intézményes keretei. *Szociológia*, No. 1. pp. 89–106.
- BAJOMI IVÁN (1993) Az elsőbbséget élvező oktatási körzetek. *Iskolakultúra*, No. 3. pp. 115–117.
- BAJOMI IVÁN (2010) A közpolitika-barkácsolás szereplői és színterei. *Educatio*, No. 4. pp. 589–600.
- BOURDIEU, PIERRE (1985) *Propositions pour l'enseignement de l'avenir*. [Milyen legyen a jövő oktatása?] Rapport du Collège de France remis par Pierre Bourdieu à François Mitterrand le 27 mars 1985. Párizs, Éditions de Minuit, p. 48. vagy: *Le Monde de l'Éducation*, május, pp. 61–68.
- BUSCATTO, MARIE (2006) Voyage du côté des « perdants » et des « entrepreneurs de mémoire ». [Utazás a „vesztesek” és az „emléke-
- vetelményrendszerét, tudásanyagát közvetítette – sikertelenül – az időközben teljesen megváltozott összetételű diákság felé.
- 17 A tanítókat a hagyományos pedagógiai módszerek alkalmazásához való visszatérésre szólították fel az oktatási tárcát 2005 és 2007 között vezető de Robien körlevelei, amelyek kiadását a széles körű szakmai konzultációk elmaradása miatt élesen bírálták különböző reformpedagógiai körök.
- 18 Az internetes cikk szerzője a *következő magyarázatot* fűzte a miniszter ígéretéhez: „Sarközy öt éves elnöksége idején az oktatási tárca Grenelle utcai székházában kormányzási elvvé emelték a titkosságot. A Tanfelügyelet jelentéseit titkosan kezelték, titkosan működött, hamar feloszlott bizottságok semmi-ből előhúzott szövegei váltak hivatalos tantervekké, miközben sosem mondták el, hogy milyen, az iskoláról szóló általánosabb jövőkép jegyében alkották meg ezeket. [...] Most a másik véglet látszik érvényre jutni. Az új miniszter egyelőre annak a híve, hogy mindent ki kell rakni az asztalra. A titkosított jelentéseket nyilvánosságra hozták”.

- zésipari vállalkozók” körében.] *Ethnologie française*, No. 4. pp. 745–748.
- CLÉMENT PIERRE (2012) Le Conseil national des programmes (1985–1994) l’institutionnalisation chaotique d’une entreprise réformatrice. [Az Országos Tantervi Tanács, (1985–1994) Egy reformterv kaotikus intézményesülése.] *Politix*, No. 2. pp. 85–107.
- COTTEN, MICHEL (2012) *Décentralisation: les lois Defferre, 30 ans après*. Slate, márc. 2.
- DEROUET-BESSON, M. C. (1998) *Les murs de l’École*. [Az iskola falai.] Párizs, Métailié.
- DUTERCQ, YVES (2000) Les politiques éducatives des collectivités territoriales. [A területi közigazgatási egységek oktatáspolitikája.] In: VAN ZANTEN, A. (ed) *L’école – l’état des savoirs*. [Mit tudunk az iskoláról?] Párizs, La Découverte. pp. 121–129.
- GAUTHIER, ROGER-FRANÇOIS & LE GOUVELLO, MARGAUX (2009) *L’instauration d’un « socle commun de connaissances et de compétences » en fin de scolarité obligatoire en France en 2005–2006: Politisation du champ curriculaire et renouvellement des savoirs mobilisés*. [A közös alapkészségek és kompetenciák meghatározása a franciaországi tankötelezettség végpontjánál 2005 és 2006-ban – a tantervi mező átpolitizálása és a tudások megújítása.]
- GIRARD, BERNARD (2009) *Journée Guy Môquet ou journée Sarközy dans les lycées*. [Guy Môquet vagy Sarközy nap legyen a gimnáziumokban?]
- HATZFELD, HÉLÈNE (1991) *La décentralisation du système éducatif: les régions à l’épreuve*. [A oktatási rendszer decentralizációja: a régiókat érő kihívások.] *Politiques et management public*, No. 4. pp. 23–49.
- HIRSCHHORN, MONIQUE (1991) *La décentralisation du système éducatif français*. [A francia oktatási rendszer decentralizációja.] *Annuaire des collectivités locales*, 11. kötet, pp. 397–419.
- JALABERT, LAURENT (2010) Les socialistes et la régionalisation sous la Vème République (1958–2009). [A szocialisták és a regionalizáció az V. Köztársaság idején (1958–2009).] *La Revue Socialiste*, No. 37. febr. 16.
- JANICHON, DANIEL (2005) *Qui a écrit les programmes scolaires de 1882? ou l’institution d’une autorité républicaine en France*. [Ki írta az 1882-es tanterveket?, avagy a köztársasági Franciaország intézményesítése.] *Documents pour l’histoire du français langue étrangère ou seconde*, No. 35. pp. 59–74.
- KARÁDY VIKTOR (2005) *A francia egyetem Napóleonról Vichyig*. Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet, Új Mandátum. 212 p.
- LEGRAND, ANDRÉ (2004) *L’éducation et la décentralisation*. [Az oktatás és a decentralizáció.] *Annuaire des collectivités locales*, No. 24. pp. 125–138.
- LEGRIS, PATRICIA (2010) *L’écriture des programmes d’histoire en France (1944–2010)*. [Hogyan készültek a történelem tantervek (1944–2010).]
- LEGRIS, PATRICIA (2012) *Comment sont écrits les programmes d’histoire en France depuis la Libération?* [Hogyan készülnek a francia történelemtantervek a Felszabadulás óta?] *Aggiornamento*, márc. 6.
- NAPOLÉON (1969) *Pensées politiques et sociales*. [Politikai és társadalmi gondolatok.] (Összegyűjtötte és szerk.: Adrien Dansette.) Párizs, Flammarion. 433 p.
- PHILIPPE SAVOIE (2004) *Construire un système d’instruction publique: De la création des lycées au monopole renforcé*. [Egy közoktatási rendszer kiépítése A líceumok létrehozásától a megerősített monopóliumig.] In: JACQUES-OLIVIER BOUDON (ed), *Napoléon et les lycées. Enseignement et société en Europe au début du XXe siècle*. Paris, Nouveau Monde Éditions-Fondation Napoléon. pp. 39–55.
- TELLIER, THIBAUT (2009) *Le parti communiste et la décentralisation: une nouvelle manière d’appréhender le pouvoir local? (1971-1983)*. [A kommunista párt és a decentralizáció: a helyi hatalom újfajta megközelítése? (1971-1983)] A Párizsi I. Egyetemen 2009. december 1-jén és 2-án megtartott „Les territoires du communisme Élus locaux, politiques publiques et sociabilités militantes” c. konferencián elhangzott előadás szövege.
- TOULEMONDE, BERNARD (2012) De nouveaux modes de gouvernance. [A kormányzás új formái.] *Cahiers français*, május-június, pp. 46–52.
- VAN ZANTEN, A. (2004) *Les politiques d’éducation*. [Az oktatáspolitikák.] PUF, Que sais-je? No. 2396. 126 p.
- VAN ZANTEN, A. & BALL, S. (2003) *La construction des ségrégations scolaires*. [Az iskolai szegregáció megkonstruálása.] In: La discrimination positive en France et dans le monde, Actes du Colloque International organisé les 5 et 6 mars à Paris, CNDP. pp. 103–107.